

Antonija Zaradija Kiš*

Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb

O FENIKSU I ČOVJEKOVOJ UPORNOSTI¹

*Slobodne su naše misli!*²
Ciceron

Od davnina je bajoslovna ptica feniks važan književni motiv, ali i istraživačka inspiracija. Nakon kratkoga literarno povijesnoga razmatranja feniksa, u radu se fokusiramo na njegovu pojavnost u talijanskom moralno-didaktičkom djelu *Fiore di virtù*, odnosno *Cvijetu kreposti* i njegovu prijevodu u hrvatskoglagoljskim zbornicima 15. i 16. stoljeća s posebnim naglaskom na ćirilski dubrovački rukopis *Libro od mnozijeh razloga* iz 1520. godine. Naime, jedino je u *Libru* sačuvano poglavlje *Cvijeta* u kojemu se čovjekova upornost uspoređuje s feniksom, mitskim bićem koje je u fokusu našega istraživanja. Dodatnu pozornost u radu usmjeravamo na tri zabilježene inačice naziva feniksa u širem korpusu hrvatskoglagoljske književnosti koje pokazuju kako se feniks prilagodio hrvatskom pučkom izričaju. Na smjernicama istraživanja prijevoda poglavlja o upornosti iz *Libra*, u konačnici se osvrćemo i na jedinstveni srpski, ujedno i najmlađi slavenski prijevod *Fiore di virtù* onaslovljen *Cvêtv dobrodêteli* iz 1800. godine s posebnim naglaskom na izmjene zoonimskoga nazivlja koje slijede mlađe grčko-talijanske prijevode iz 18. stoljeća.

Ključne riječi: feniks, Egipat, kršćanstvo, književnost, *Fiore di virtù*, hrvatskoglagoljski zbornici, *Libro od mnozijeh razloga*, vrlina, upornost, *Cvêtv dobrodêteli*

Od Benua do feniksa

I danas nas zadivljuju čudesne percepcije životinjskoga svijeta proteklih vremena i dojmlijava simbolika koja se pridavala drugim bićima. Ona

---

* zaradija@ief.hr

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse* (IP-2019-04-5621).

² *Liberæ sunt nostræ cogitationes.*

je specifična vrsta poveznice između čovjeka i životinje i danas redovito iziskuje dublja interdisciplinarna istraživanja koja povezuju kulturnoanimalistička, etnološka, filološka, povijesna i ina znanja. Takvom jednom istraživanju pripada i mitska ptica feniks o kojoj se na europskom znanstvenom prostoru do danas ističu dva najsustavnija rada. Prvi je iz 1939. godine, *Le mythe du phénix dans la littérature grecque et latine*, belgijskih filologa Jeana Hubeaua (1894–1959) i Maximea Leroya (1873–1957), a drugi nizozemskoga povjesničara kršćanstva Roela Van den Broeka (1931) *The Myth of the Phoenix: According to Classical and Early Christian Traditions* iz 1971. godine. U prvom desetljeću 21. stoljeća i na smjernicama Van den Broekova promišljanja valja istaknuti radove Laurence Gosserez i Françoise Lecocq,³ koje nastavljaju istraživanja svojih prethodnika, usustavljajući i produbljujući spoznaje o mitskoj ptici te snažnije propitujući njezin dolazak na europski kršćanski, literarni i društveni prostor s posebnim naglaskom na transformaciju europske feniksove simbolike. U tom smislu posebno je vrijedna knjiga koju je 2013. godine uredila Laurence Gosserez *Le phénix et son autre: poétique d'un mythe des origines au XVIe siècle*. U uvodnom dijelu knjige autorica prezentira feniksa u kontekstu narativnoga diskursa kao fenomenološku projekciju simbola. Pritom se upire na definicije i razumijevanje mita Carla G. Junga, Andréa Jollesa i Mircea Eliade, razvijajući pritom svoje teorijske podloge u kontekstu suvremenoga razmatranja mita o feniksu (Gosserez 2013: 9–13).

Na temelju navedenih ključnih istraživanja zaključeno je da izvorište legende o feniksa valja tražiti u drevnom Egiptu⁴ gdje je neobična ptica znana pod nazivom *Benu* (asirski *bānu* = blistav) i predstavlja dušu – *bâ* – boga Râ (Gosserez 2007: 94–117). Snažna predodžba blještavila pridružuje ga bogu Sunca te je *Benu* simbol perpetuirana rađanja Sunca, odnosno vječnosti i besmrtnosti, ali i Ozirisova stradanja i uskrснуća (Virey 1910: 145). Smatra se da je jedinstvena feniksova legenda nastala na egipatskom prostoru u prastarom Heliopolisu (Ono),⁵ mjestu nastanka života (kako se vjeruje), odnosno mjestu slavljenja božanske Sunčeve tri-

³ Bogatom književnom i mitološkom poviješću feniksa u novije se doba najviše bavila Françoise Lecocq s normandijskoga sveučilišta u Caenu. Usp. „Francoise Lecocq”, <https://unicaen.academia.edu/FrancoiseLECOQC/CurriculumVitae> (pristup 4. 2. 2020).

⁴ Čini se da je azijski prostor poznao feniksa mnogo prije Egipta, što pokazuju prizori drevne kineske umjetnosti koji čuvaju feniksa često prikazivana s lotosom s kojim je u simboličkoj simbiozi. Kineski feniks, *fenghuang* je mitska ptica vladarica svim pticama koja je u najstarijem prikazu s devet glava simbol dinastije Chu iz 8. stoljeća prije Krista (Diény 1989: 1–13).

⁵ Grčki naziv Heliopolis, odnosno *Grad Sunca*, nastaje prema arapskom *Ain-ech-Chams* u značenju *Sunčevo oko* (Quirke 2004: 146).

jade koju čine: Khepri (Sunce u izlasku / ponovnom rađanju), Râ (Sunca u zenitu), Atum (Sunce u zalasku) (Franco 2008: 45–53, 123–128). Istaknimo da su animalističke atribucije boga Râ višestruke i raznovrsne te su predstavljene bubom (skarabej), pticom (jastreb), govedom (bik) (ibid. 45–48), svetim bikom⁶ *Mnevisom* (Wilkinson 2003: 174–175) te imaginarnim *Benuom*, najstarijim nam poznatim feniksovim pretkom.

U 7. stoljeću prije Krista pjesnik Heziod prvi u Grčkoj progovara o mitskoj ptici i prvi egipatskoga *Benua* naziva Φοῖνιξ (*Phoînix* = purpur).⁷ Vjerovalo se da je na Zemlji samo jedan feniks koji kad osjeti da mu se primiče 500-ta godina života odleti preko Arabije do Heliopolisa. U hramu Sunca svećenici mu prirede odar od dragocjena i mirišljava bilja, mire (mirhe) i cimetovca (Lecocq 2012: 179–206) koje zapali zraka Sunca, a feniksa spali nastali mirišljavi plamen. Iz pepela se odmah pojavi crv koji do zalaska Sunca izraste u novoga feniksa, koji osnažen odleti (Broek 1971: 14–32).⁸ Taj mit o feniksovoj dugovječnosti i ponovnom rađanju Herodot (484–424. pr. Kr.) je prvi podrobno opisao tek dva stoljeće kasnije u *Historiae* II (73, 45):⁹

⁶ U egipatskoj mitologiji su znana tri sveta bika simbola plodnosti i seksualnosti koja se pridružuju božanstvima: Apis, Bukhis (Bâkhou, Bakha, Bakh ili Buchis) i Mnevis (Mer-wer ili Merour).

⁷ Ime mu se povezuje sa staroegipatskim glagolom *wbn* = blistati (Goldwasser 1997: 80–83). U starogrčkom pak jeziku φοῖνιξ / *feniks* ima višestruko značenje: purpur, palma, mitska ptica.

Usp. <https://www.cnrtl.fr/etymologie/ph%C3%A9nix> (pristup 7. 7. 2020).

⁸ Valja istaknuti odlomke koptskih rukopisa iz 10. stoljeća pisanih sahidijskim narječjem koji sadrže propovijedi aleksandrijskoga patrijarha Teofila I. Aleksandrijskoga (385–412) o Marijinu Uznesenju (Mimouni 2011: 16–17, 72), točnije o Kristovu rođenju u kojemu se čita dirljiv odlomak o feniksu (Broek 1971: 33–34).

⁹ "Ἔστι δὲ καὶ ἄλλος ὄρνις ἰρός, τῷ ὄνομα φοῖνιξ. Ἐγὼ μὲν μιν οὐκ εἶδον εἰ μὴ ὅσον γραφῆ· καὶ γὰρ δὴ καὶ σπάνιος ἐπιφοιτᾷ σφι, δι' ἐτέων, ὡς Ἡλιοπολίται λέγουσι, πεντακοσίων. Φοιτᾶν δὲ τότε φασὶ ἑπεὰν οἱ ἀποθάνῃ ὁ πατήρ."Ἔστι δέ, εἰ τῇ γραφῇ παρόμοιος, τοσόσδε καὶ τοιόσδε· τὰ μὲν αὐτοῦ χρυσοκόμα τῶν πτερῶν τὰ δὲ ἐρυθρὰ ἐς τὰ μάλιστα· αἰετῶ περιήγησιν ὁμοιότατος καὶ τὸ μέγαθος. Τοῦτον δὲ λέγουσι μηχανᾶσθαι τάδε, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες· ἐξ Ἀραβίης ὀρμώμενον ἐς τὸ ἰρόν τοῦ Ἥλιου κομίζειν τὸν πατέρα ἐν σμύρνῃ ἐμπλάσσοντα καὶ θάπτειν ἐν τοῦ Ἥλιου τῷ ἰρῶ, κομίζειν δὲ οὕτω· πρῶτον τῆς σμύρνῃς ὄσον τε πλάσσειν ὅσον τε δυνατός ἐστι φέρειν, μετὰ δὲ πειρᾶσθαι αὐτὸ φορέοντα, ἑπεὰν δὲ ἀποπειρηθῆ, οὕτω δὴ κοιλήναντα τὸ φόν τὸν πατέρα ἐς αὐτὸ ἐντιθέναι, σμύρνῃ δὲ ἄλλη ἐμπλάσσειν τοῦτο κατ' ὅ τι τοῦ φῶς ἐκκοιλήνας ἐνέθηκε τὸν πατέρα· ἐσκεμμένον δὲ τοῦ πατρὸς γίνεσθαι τῷ τὸ βάρος· ἐμπλάσαντα δὲ κομίζειν μιν ἐπ' Αἰγύπτου ἐς τοῦ Ἥλιου τὸ ἰρόν. Ταῦτα μὲν τοῦτον τὸν ὄρνιν λέγουσι ποιέειν. (Prijevod prema francuskom A. Zaradija Kiš).

Usp. <http://remacle.org/bloodwolf/historiens/herodote/euterpe.htm> (pristup 5. 2. 2020).

U istu skupinu spada još jedna ptica koja se zove feniks. Ja sam je vidio jedino na slikama; rijetko se viđa; i ako je vjerovati Helio-politancima, tek svakih pet stotina godina se pojavljuje u njihovoj zemlji, i to kad umre njegov otac. Ako sliči svojoj slici onda su mu krila zlatno-crvena, a s obzirom na svoj izgled i veličinu jako je sličan orlu. O njemu se priča, kažu Egipćani, što se meni čini nevjerovatnim, da dolazi iz Arabije u hram Sunca s tijelom svoga oca umotana u mirhu da bi ga sahranio u hramu. Evo na koji način: od mirhe načini masu poput jajeta težine za koju misli da može nositi, podigne je i odmjeri nije li preteško; nakon što je s tim završio on izdubi to jaje i u njega položi svoga oca i potom zatvori otvor ostatkom mirhe: jaje je iste težine kakva je bila i cijela masa. Kad ga je, kako rekoh, zatvorio, ponese ga u Egipat u hram Sunca.

Nakon Herodota mnogi će antički putnici i perijegeti na svoj način opisivati začudnu pticu (Gosserez 2013: 30), stvarajući tako mit o jedinstvenom feniksu koji će se udomačiti na europskom književnom prostoru od 1. stoljeća, dok će nam njegovi prvi ikonografski prikazi biti znani tek od 3. stoljeća (Dulaey 2013: 91). O tomu svjedoče mnogi zapisi antičkih pisaca iz prvih stoljeća kršćanstva poput Pomponiusa Mela, Ovidija, Elijana, sv. Ambrozija, Izidora Seviljskoga i dr., među kojim se ističe Plinijev opis nastao prema iskazima rimskoga senatora Manilijusa (*Naturalis historia* X, II):¹⁰

Aethiopes atque Indi discolores maxime et inenarrabiles ferunt aves et ante omnes nobilem Arabiae phoenicem, haud scio an fabulose, unum in toto orbe nec visum magno opere. Aquilae narratur magnitudine, auri fulgore circa colla, cetero purpureus, caeruleam roseis caudam pinnis distinguentibus, cristis fauces caputque plumeo apice honestante. Primus atque diligentissime togatorum de eo prodidit Manilius, senator ille maximis nobilis doctrinis doctore nullo: neminem extitisse qui viderit vescentem, sacrum in Arabia Soli esse, vivere annis DXL, senescentem casiae turisque surculis construere nidum, replere odoribus et superemori. Ex ossibus deinde et medullis eius nasci primo ceu vermiculum, inde fieri pullum, principioque iusta funera priori reddere et totum deferre nidum prope Panchaiam in Solis urbem et in ara ibi deponere. Cum huius alitis vita magni conversionem anni fieri prodit idem Manilius iterumque significationes tempestatum et siderum easdem reverti, hoc autem circa meridiem incipere quo die signum arietis sol intraverit, et fuisse eius conversionis annum prodente se P. Licinio Cn. Cornelio cos. CCXV.

¹⁰ Usp. *Naturalis historia* (X, II), https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/10*.html (pristup 27. 5. 2020).

Cornelius Valerianus phoenicem devolavisse in Aegyptum tradit Q. Plautio Sex. Papinio cos. allatus est et in urbem Claudii principis censura anno urbis DCCC et in comitio propositus, quod actis testatum est, sed quem falsum esse nemo dubitaret.

Veličinu feniksa Plinije uspoređuje s orlom koji je također simbol besmrtnosti i uskrsnuća¹¹ (Radošević 2019: 241), a sjaj i boju perja s bojama zlata, purpura i azura. Feniksova ljepota literarno će se izgrađivati kako bi se postigao što uvjerljiviji dojam o neusporedivosti i nestvarnosti njegove ljepote čime se samo utvrđuje nemogućnost susreta s takvim bićem koje pripada potpuno drugom, čovjeku nedokučivim sferama postojanja. Tako će npr. feniksov vrat biti od najfinijega zlata, prsa boje purpura, krila će mu blistati bojama safira i smaragda, a na nogama će umjesto kandži imat blistave rubine (Pastoureau 2011: 173).

U traženju što boljega i prizemnijega opisa feniksova izgleda posebno bih istaknula Laktancijevo¹² viđenje s kraja 3. stoljeća u znamenitoj poemi *Carmen de ave Phoenice* (Harris 1976: 46–49). U poemi je feniks opisan s izrazitim karakteristikama fazana i pauna a veličinom je uspoređen s nojem (Broek 1971: 7; Diény 1989: 8; Gosserez 2013: 119–146).¹³

Tijekom narednih stoljeća mnogi će pisci, a potom i enciklopedisti uspješno širiti europski mit o feniksu u kojega je srednji vijek duboko

¹¹ Usp. Psalam 103, 5: „život ti ispunja dobrima, ko orlu ti se mladost obnavlja.”

¹² Lucius Caecilius (Lactantius) Firmianus (oko 250–oko 325) je glasoviti latinski govornik i „laički teolog” poznatiji pod nadimkom „kršćanski Ciceron”, koji je dobio zbog posebno elegantna proznoga latinskog izričaja kojim se obraćao javnosti (Jedin 1995: 320).

¹³ Posebno je vrijedan prijevod Laktancijeve poeme o feniksu u srednjovjekovnom staro-engleskom zborniku poezije iz 10. stoljeća – *Codex Exoniensis (Exeter Book)* – iz katedralne knjižnice u Exeteru, koji pripada skupini od četiri najstarija anglosaksonska rukopisa. Nastanak *Knjige iz Exetera* pripada vremenu vladavine Edgara I. Miroljubivoga (943–975), koje je obilježeno ne samo velikom benediktinskom (clunyjevskom) reformom već i iznimnom intelektualnom te umjetničkom produktivnošću engleskih srednjovjekovnih samostana (Rex 2007). Golema poema o feniksu u *Codex Exoniensis* koja broji 677 stihova anonimna prevoditelja posvećena je Laktanciju (Blake 1990; Hooper 2006). Autor u početku slijedi latinski predložak (Barnaud 2001: 1–14) no ne usredotočuje se samo na fizički izgled ptice već dodaje i mnoge detalje o mjestu njegova življenja, o njegovim navikama i osjećajima, poput ushićenja kojemu se sav predaje dok pjeva u osvit zore. Fizički opis feniksa je posebno zanimljiv jer ga anonimni autor predočuje kroz dva portreta, jedan je prije uskrsnuća, a drugi poslije. U oba opisa, premda različito, dojmljivo su opisane boje feniksova perja. U prvom dominiraju blistave sive nijanse, dok je drugi opis istinska eksplozija svim postojećih boja, čije blještavilo dodatno ističe njegovu božanstvenost. To je ujedno i najava moralno-religijske razrade koja odražava slavu Kristovu, a u konačnici Uskrsnuće čovječanstva.

utisnuo simboliku Kristova uskrsnuća. U kompleksnosti te simbolike, koju je minuciozno razložio Louis Charbonneau-Lassay (1871–1946), francuski simbolist, arheolog, povjesničar i ikonograf u monumentalnom djelu *Le Bestiaire du Christ* (1940), kristološka predodžba mitske ptice zasigurno najснаžnije pronosi odraze dalekih istočnjačkih mitova prožetih kršćanskom duhovnošću (Charbonneau-Lassay 2006: 405–421). Legenda o feniksovu ponovnom rađanju iz plamena se transformira u prepoznatljiv simbol uskrsnuća i na najslikovitiji način vizualizira samoga Krista. Tako iz svoje iskonske simbolike kao konstante životnoga ciklusa feniks postaje simbolom transcendencije, uskrsnuća i besmrtnosti duše. Kristijanizirana interpretacija poganskoga nasljeđa sudjeluje u stvaranju globalne vizije svijeta vođene antičkim spoznajama i biblijskim zapisima. I čudesna bića poput feniksa Božja su kreacija, koja ne podliježu kategorizacijama jer je Priroda neobjašnjiva i jedinstvena. Feniks zauzima važno mjesto u razumijevanju Božjih otajstava te će postati bitnim simbolom u prepoznavanju evanđeoske i biblijske istine te zrcalom najdubljih tajni svijeta. Njegova se zadaća sastoji u razotkrivanju izgleda nepojmljivih misterija življenja i u tom smislu pomaže čovjeku u razotkrivanju kompleksnosti ljudskoga bića.

U kontekstu razumijevanja neobičnih bića valja istaknuti da kršćanstvo takva bića nije stvaralo već ih je, duboko usađene od davnina u ljudsku povijest, samo prihvatilo od dalekih civilizacija i to uglavnom iz sumerskih i egipatskih, te preko grčke kulture integriralo u kršćansku duhovnost (Lévéque 1970/I: 55–57). Prihvatiti postojanje feniksa, jednoroga ili zmaja zahtijeva snagu svijesti, koja se može odvojiti od vidljivoga i bez pogovora prihvatiti Riječ Božju, a s njom i postojanje čudesnih bića, posebice onih koja su izgradila svoju povijest i pojavljuju se diljem svijeta na isti način kao što su to jednorog i feniks, za razliku npr. od baziliska, koji se tijekom stoljeća mijenjao prije nego se definitivno fiksirao njegov izgled i interpretacija (Šimić, Zaradija Kiš 2017: 156–161).

Moć ponovnoga rađanja iz vlastita pepela temeljna je karakteristika feniksa, koju nitko, od tek djelomice spomenutih starih pisaca, nije uspio provjeriti, već ju je samo prepričavao dodajući uvijek nešto novo. Traganje za vječnim životom neiscrpna je tema čovjekova postojanja općenito i uspješno se ostvaruje u feniksu i njegovu konstantnom umiranju i rađanju, tj. u vječnom postojanju Života. Izvorište razumijevanja feniksa i njegove perpetualnosti izraženo je u purpurnoj boji koja ga obuzima nakon ponovnoga rođenja. To je boja krvi, tj. boja temeljne životne supstance koja je sagledana u feniksovoj predodžbi. Zbog te feniksove metaforičke životne boje blještave poput vatre, francuski filolog i leksikolog, Joseph Planche (1762–1853) prvi je put u svom grčko-francuskom rječniku iz

1809. godine (*Dictionnaire grec-françois*, str. 1396, treći stupac) zapisao za naziv Φοῖνιξ „oiseau de feu”, što je u slavenskom svijetu prihvaćeno pod nazivom „žar ptica”. U nazivu je zadržan feniksov mitski aspekt usplamsalosti, za razliku od tumačenja Georgesa Cuviera (1769–1832), francuskoga paleontologa i anatomista, koji u feniksu prepoznaje stvarnu pticu i to zlatnoga fazana (lat. *Chrysolophus pictus*), znana još pod nazivom kineski ili dúgin fazan. Općenito valja istaknuti da je predodžba feniksa kao i semantičko propitivanje njegova imena vrlo kompleksno i razvija se od crvene boje, ptice i biljke do etničkih i zemljopisnih naziva¹⁴ (Gosse- rez 2007: 94).

Zanimanje za feniksovu predodžbu postaje još zamršenije kad se spomenimo prevođenja feniksa (Terrien 1963: 200) u starozavjetnoj *Knjizi o Jobu* (29, 18). Naime, osim naziva Φοῖνιξ / *Phenix* za mitsku pticu, češći su prijevodi fitonimom Φοῖνιξ u značenju palme¹⁵ (lat. *Phoenix dactilyfera*¹⁶):

Govorah: „U svom ću izdahnuti gnijezdu, k'o palma, bezbrojne proživjevši dane.”¹⁷

¹⁴ U antičko doba grimiz ili purpur se dobivao iz školjke volak (lat. *Muricidae*). Boja je odredila i naziv najvećem proizvođaču purpura kojega su Grci imenovali – Φοινίκη / Fenicija. Semantička pak analiza isprepliće zoonim s toponimom, tj. zemlju *Feniciju* (= purpurna zemlja) i bajoslovnu pticu *Phoenix* > starogrčki Φοινίκη, Φοῖνιξ > lat. *Phoenicia*, *Phenix*. Boja je dala ime i ptici crvenorepki (lat. *Phoenicurus phoenicurus*) (usp. Jambrešić 1992: 719), koja je u hrvatskom pučkom nazivlju zabilježena kao crljenguza, crljenoguza (usp. Hirtz 1938–1947: 42, 46).

¹⁵ Riječ je o datulji, drevnom stablu koje je u starom Egiptu u obilju raslo duž rijeke Nila. Palma je imala različitu uporabnu vrijednost, a posebno se koristila u svrhu računanja vremena, kao kalendar. Pomoću nje je bilo moguće računati godišnji ciklus koji odgovara simboličkom krugu čiji je kružni oblik u korelaciji s oblikom Sunca i Mjeseca kao i s pojmom ciklusa (Bomhard 1999). Usp. <https://icalendrier.fr/calendriers-saga/calendriers/egyptien> (pristup 5. 2. 2020). Valja istaknuti da su prvi pronađeni ikonografski prikazi feniksa iz prvih stoljeća kršćanstva nerijetko prikazivani uz stablo palme ili je pak prikazano gnijezdo izrađeno od palmina lišća. Feniks i palma su dvostruka potvrda postojanja života poslije smrti (Dulaey 2013: 94).

¹⁶ Usp. *finiki (finikova kostica)* (Jagić 1878: 86); usp. bug. *finikovo drvo* (Skok 1971: 511).

¹⁷ *Biblija. Stari i Novi zavjet*, Zagreb 1980, Kršćanska sadašnjost, str. 602. Isto *Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jérusalem”*, Zagreb 1994, Kršćanska sadašnjost, str. 667. Usp. *Biblia Sacra Vulgatae Editionis*, Ratisbonae et Romae 1914, str. 475. Napomenimo da starija hrvatskologagoljska tradicija biblijskih prijevoda *Knjige o Jobu* (samo dva hrvatskologagoljska brevijara sadrže 29. glavu, a to je *Drugi novljanski brevijar* iz 1495. godine i *Moskovski brevijar* iz 1442. godine – uređeni prema Vulgati), u ovom stihu također imaju palmu: *I glagolahъ v' gnêzdê moetъ umru i lêki pal'ma um'nožu d'ni moe* (Zaradija Kiš 1997: 139).

Uz navedeno, u mnogim do danas poznatim prijevodima dugovječnost je umjesto feniksom interpretirana pijeskom:¹⁸

*Onda pomislih: „Umrijet ću u gnijezdu svome, i umnožit ću svoje dane, pa će ih biti kao pijeska.”*¹⁹

Krivo čitanje pa tako i kriva predodžba, a onda i kriva interpretacija mnoge je egzegete tijekom povijesti dovodila u nedoumice oko tumačenja stiha 29, 18 (Gosserez 2013: 86–87; Lecocq 2014a: 55–82). Iako se čini da je u aktualnim prijevodima mitski feniks prepustio spomenuti stih palmi ili pijesku, ipak je poznato više verzija prijevoda, posebice u novije vrijeme, koji donose iskonsku interpretaciju dugovječnosti predočenu feniksom.²⁰ No, bez obzira na oprečnosti u feniksovu značenju važno je istaknuti razumijevanje mita kao povezivanje kategorija priče, predodžbe i običaja koji sudjeluju u oblikovanju mita, odnosno uključivanje svih vrsta značenja svakoga pojma da bi se postigla cjelina njegova razumijevanja (Scheid, Svenbro 2003: 8–9).

Feniks – predodžba ljudske upornosti u *Fiore di virtù*

Koliko je god feniks u srednjovjekovnoj religijskoj književnosti doživljen u kontekstu vjerske istine i božanske objave, srednjovjekovna svjetovna

¹⁸ Riječ je naime o pogrešnom čitanju vokala u *hòl* / *pijesak* umjesto *hùl* / *feniks* što je dovelo do pogrešne biblijske slike, koja se stoljećima ponavlja i koja je kao takva dosegla i naše doba (Hartley 1988: 392).

¹⁹ *Biblija*, Sarajevo 2013, str. 433. U *Uvodu* stoji: *Bosanski prijevod Staroga zavjeta zasnovan je na tekstu Bibliae Hebraica Stuttgartensia* (str. 7). Usp. *Sveto pismo stare in nove zaveze. Slovenski standardni prijevod*, Ljubljana 1997, str. 964. Od starijih prijevoda usp. *Sveto pismo staroga i novoga zavjeta Đure Daničića i Vuka Stefanovića Karadžića*, Beograd 1903, str. 427: „Za to govorah: u svojem ću gnijezdu umrijeti, i biće mu dana kao pijeska.”

²⁰ „I said, ‘I will die with my nest, and I will live as long as a phoenix.’ (CBJ: Hebrejska Biblija) <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Job%2029:17-19&version=CJB>; „And I said, I shall die in my nest; and as a palm tree I shall multiply my days (and my days shall be numbered like the sand/like the phoenix).” (WYC: Wycliffova Biblija) <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Job%2029:17-19&version=WYC>; „And I thought, I will pass away in my nest, and like the phoenix I shall multiply my days.” (Lexham: engleska Biblija) <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Job%2029:17-19&version=LEB>; „I said: ‘In my own nest I shall grow old; I shall multiply years like the phoenix.’” (NABRE: Nova američka Biblija) <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Job%2029:17-19&version=NABRE>; „Then I thought, ‘I shall die in my nest, and I shall multiply my days like the phoenix.’” (NRSVACE: Novo anglicizirano katoličko izdanje) <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Job%2029:17-19&version=NRSVACE> (pristup 4. 7. 2020).

književnost ga doživljava na drugačiji način. U tom smislu usredotočit ćemo se na pojavnost feniksa u talijanskom moralno-didaktičkom djelu iz 14. stoljeća onaslovljenom *Fiore di virtù*, odnosno *Cvijet kreposti* kako je djelo poznato u hrvatskoj književnosti u kojoj se pojavljuje u 15. i 16. stoljeću.²¹

Fiore di virtù je jedinstveno djelo europske srednjovjekovne pučke književnosti koje apostrofira promisli nadolazećega renesansnog vremena pa je u tom smislu preteča slobodnijega pristupa promatranja mjesta čovjeka u Prirodi. Zanimljivost moralno-parenetičkoga sadržaja *Fiore di virtù* utemeljena je ponajprije na pamtljivim sentencama antičkih i srednjovjekovnih mislilaca poput Aristotela, Cicerona, Izidora Seviljskoga, Katona, Ovidija, Platona, Salomona, Seneke, Tome Akvinskoga i drugih (Knezović 2001: 30–52), a potom na zooantropološkim predodžbama ljudske naravi koja je vizualizirana adekvatnim odlomcima iz bestijarija (Zaradija Kiš, Šimić 2020: 95–136).²² Animalističke asocijacije na jednostavan i pamtljiv način tumače npr. tvrdoglavost ako se ona uspoređi s baziliskom, ili darežljivost koja je objašnjena orlom i sl.²³ Bestijarijski odlomci razrađeni na temeljima starijega *Fiziologa* (Zucker 2005) u *Fiore di virtù* živo ističu povezanost životinje i čovjeka u razmatranju ljudske naravi: raznih osjećaja, mana i vrlina. Nekolicina tih životinja koje opisuju i bestijariji dolazi iz udaljenih svjetova i kultura i nastavlja egzistirati u kršćanskoj duhovnosti, a među njima je i feniks.²⁴

Važno je istaknuti da je objašnjenje čovjekovih mana i vrlina kao psihološka kategorija pomoću animalističke predodžbe koja je zoološka kategorija te uz istaknuti simbolizam životinje kao mitološke kategorije posebno zanimljivo u *Fiore di virtù* jer ističe bitnost dodira humanističkih i prirodoslovnih znanja onoga vremena koja se neminovno ispre-

²¹ O europskim prijevodima *Fiore di virtù* vidi poglavlje „*Fiore di virtù* u europskom književnom kontekstu” u knjizi A. Zaradije Kiš i M. Šimić *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj kroz narav životinjsku: studija, transliteracija, faksimil*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Staroslavenski institut, 2020. 25–73.

²² Valja istaknuti da je moralizatorska literatura s animalističkim predodžbama od davnina privlačila pozornost mnogih literata, ali i čitatelja (slušatelja) jer je bila ne samo zabavno već i nadasve poučno moralno-didaktičko sredstvo s istaknutim odgojnim namjerama. Zato je pojavnost *Fiore di virtù* samo logičan nastavak promišljanja i racionalnoga sjedinjavanja čovjeka i životinje u okrilju Prirode.

²³ Animalističke asocijacije i danas vidimo u mnogim aktualnim frazemima (usp. Vidović Bolt 2011; Vidović Bolt et al. 2017).

²⁴ O feniksu u francuskim bestijarijima Philippea iz Thaona iz 12. stoljeća, Guillaumea iz Normandie i Pierrea iz Beauvaisa iz 13. stoljeća te Gervaiseovu bestijariju s kraja 12. i početka 13. stoljeća usp. Panić 2011: 155.

pleću. Isticanje takve znanstvene sinergije danas je u središtu suvremenih istraživačkih promišljanja, što samo pokazuje koliko je *Fiore di virtù* bilo inovativno literarno djelo, ali i opće prihvatljivo u svome vremenu i daleko poslije njega, sve do u 19. stoljeće.

***

U želji za što eksplicitnijim isticanjem neuništivosti i vječnosti znanstvenih promišljanja drage Mirjane Detelić i njihovo opetovano oživljavanje sa svakim novim naraštajem mladih znanstvenika književno-folklorističkih usmjerenja, usredotočit ću se na 27. poglavlje *Fiore di virtù* koje razmatra ljudsku vrlinu upornosti – temeljno načelo uspjeha svakoga čovjeka. Ta se jedinstvena vrлина gradi ustrajnim radom ispunjenim strašću, koja je ključan čimbenik dosezanja viših ciljeva. Svaka prepreka u njihovoj realizaciji doživljava se kao novo iskustvo i potiče nadvladavanje svake sljedeće prepreke. Upornost je tako naj snažnija manifestacija čovjekove osobnosti u ispunjenju samoga sebe. Nije uzrokovana nikakvim vanjskim podražajem poput darežljivosti, milosrđa, vjernosti i sl. Ostvaraje vlastite upornosti ostavljamo u vječno nasljeđe i na korist mnogima iza sebe.

Zbog svoga osebujnoga slavljenja života isticanjem vječnosti, upornost je u *Fiore di virtù* predočena „carskom pticom” koju se doživljava kao jedinstvo samo za sebe – kao Sunce – a to je feniks. Upornost izranja iz dubine čovjekove naravi u ostvarenju životnoga htijenja neprekidne težnje za otkrivanjem vječnosti. Feniks razotkriva koliko je pitanje besmrtnosti važno u razumijevanju životnoga ciklusa čovjeka i u osebujnim ljudskim nadahnućima i njihovoj realizaciji. Na smjernicama navedena promišljanja jedino sam feniksom mogla u cijelosti doživjeti sjećanje na vječnu Mirjanu Detelić, njezine zamisli ostvarene u djelima čija me je snaga izričaja potakla da dublje razmišljam o feniksu u okviru svojih kulturnoanimalističkih istraživanja.

Peniče, pinikosъ i puniza – hrvatske varijante feniksa

U kontekstu hrvatske srednjovjekovne književnosti sačuvani odlomci prijevoda *Fiore di virtù*, poznatiji pod nazivom *Cvêť otъ kreposti* (*Cvijet kreposti*) ili *Cvêť vsake mudrosti* (*Cvijet svake mudrosti*), spadaju među najstarije na slavenskom književnom prostoru (Zaradija Kiš, Šimić 2020: 49–53). Različita poglavlja se nalaze u nekoliko hrvatskoglagoljskih zbor-

nika iz 15. i 16. stoljeća²⁵ te u jednom ćirilskom iz 1520. godine. To je dubrovački rukopis poznatiji pod nazivom *Libro od mnozijek razloga*²⁶ (Libro), napisan čistim dubrovačkim govorom kojim se govorilo u gradu u 15. i 16. stoljeću i čiju 500. obljetnicu nastanka obilježavamo upravo ove 2020. godine.²⁷ Rukopis se sastoji iz tri različita dijela nastala tijekom 16. stoljeća koja su pisali različiti pisari (Rešetar 1933: 1), a započinje tekstem *Cvijeta krepsti* koji jedino u Libru sadrži 27. poglavlje²⁸ koje razmatra upornost kao čovjekovu vrlinu predočenu feniksom.

Poglavlje o upornosti ili ustrajnosti u Libru nam je posebno značajno ne samo što je kao takvo jedino sačuvano u hrvatskoj starijoj književnosti, već i stoga što u njemu nalazimo jedini slavenizirani romanizam za feniksa u jednoj od tri znane varijante, a to je oblik *peniče*.²⁹

UPORNOST: *Libro od mnozijek razloga* (1520)

Kapitulb ôdb nastojanja (7v/23–8r/10)

I može se · primieniti · nastojanie · k iednoi · ptici · koja se zove ·
peniče · koja · žive · trista · i petnaiste · godišta · i kada · vidi · da
ie · ostariela · dake · natura io[i] · pomanka · skupi · nieka · darva ·

²⁵ To su: *Vinodolski zbornik* (CVinod) s početka 15. stoljeća, sign. III a 15 (Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb), *Petrisov zbornik* (CPet) iz 1468. godine, sign. R 4001 (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb), *Ljubljanski zbornik* (CLab) iz druge polovice 15. stoljeća, sign. Slav. Sammlung, futurall 3/368 (Narodna in univertzitetna knjižnica, Ljubljana), *Grškovičev zbornik* (CGrš) iz 16. stoljeća, sign. VII 32 (Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb), *Tkonski zbornik* (CTk) iz 16. stoljeća, sign. IV a 120 (Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb) (Zaradija Kiš 2018: 484–485).

²⁶ Libro, sign. IV a 24, se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Rukopis je okrnjen i počinje 19. poglavljem *Cvijeta krepsti* i to *kapitulom b ôdb mudrosti* (zadnji dio) kojega pod 20. *kapitulom* sadrži i CVinod. U Libru su sačuvana sveukupno 22 poglavlja *Cvijeta krepsti*. Tekstološka raščlamba Libra pokazuje da je njegovo uporište starija glagoljska matica razvidna u čakavskom i crkvenoslavenskom jezičnom amalgamu prilagođenu dubrovačkom štokavskom govoru u kojemu se ističe znatan broj talijanizama i raguzeizama (Rešetar 1933: 12; Gabrić-Bagarić 2010: 244–245; Zaradija Kiš, Šimić 2020: 75–93).

²⁷ U povodu obilježavanja visoke obljetnice *Libra od mnozijek razloga*, Matica hrvatska je potkraj 2020. godine objavila dvosveščano faksimilno i kritičko izdanje rukopisnoga dubrovačkog zbornika kojega je priredio Mateo Žagar u suradnji s Dolores Grmača s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.

²⁸ Valja napomenuti da numeracija poglavlja nije uvijek ista u različitim rukopisima. To ovisi o načinu numeriranja, odnosno o razlučivanju mana ili vrlina kao zasebnih poglavlja. Tako neka poglavlja objedinjuju u jednom npr. različite vrste ljubavi ili pak radost i žalost koji su protumačeni u istom poglavlju. Zato numeracija poglavlja o *upornosti* varira od 26. do 30.

²⁹ Slavenska, točnije dubrovačka varijanta *peniče* oblikovala se nakon glasovnih promjena (ph/f > p, monoftongizacije diftonga oi > e te palatalizacije) (Mihaljević 2002).

mirisna · da su · dobro · suha · i učini · iedno · gnieszdo · i ulieze u
 нь · i obrati · obrati (!) · obrazъ · supročъ · suncu · i tolικοί · bie krilmi ·
 koliko · ogan se · usiekie · u onoi · gnieszdo · za veliku · vručinu ·
 kou · daie · sunce · i ovai · ptica · toliko ie · nastoina · iere · ciećъ
 vručine · ôd ogna · neće se · krenuti · negoli se · pusti · izgorieti · zašto
 po naravi · zna · da se · ima · ponoviti · i nakonъ · devetъ · dana · rodi
 se ôd praha · aliti ·ôd pepela · i ôd negova · tiela · iedanъ · carvъ ·
 koi · žive · i raste · pomalo · pomalo · po krieposti · ôd naravi · i
 nakonъ · trideseti · dana · učini se · ptica · kako ie · ona · i prie ·
 bila · dake · nie nigda · negoli · iedna · na svietu

CONSTANZA: *Fiore di virtù* (14. stoljeće)³⁰

Capitolo della costanza appropriata alla fenice

E puossi assimigliare la virtù della costanza a uno uccello c'ha nome **fenice**, la quale vive 315 anni; e com'egli si vede invecchiato, sicchè la natura gli manchi, si raccoglie certi legni odoriferi e secchi, efanne un nidio, e poi entra in questo; e stando vòlto in verso la spera del sole, e battendo l'ale, il fuoco s'appiglia nel nidio per lo calore del sole; e questo uccello è tanto costante che non si muovo, anzi si lascia ardere, perch'egli sa naturalmente ch'egli si dee rinnovare in capo di nove di; e dell' umore del corpo suo nasce uno vermine, che cresce a poco a poco, e poi rimette le penne, e convertesi in uccello: sicchè mai non è più d'una fenice al mondo.

Grecizam φοῖνιξ se na srednjovjekovnom slavenskom prostoru razvija u brojne leksičke varijante. To su npr.: *finiksъ*, *finik*, *finiza*, *funizъ*, *finisъ*, *funisъ*, *finifъ*, *finiskъ*, *fúniksъ* (Belova 2001: 254–258) te **pinik(osъ)**. Ovaj posljednji, koji je latinskim posredovanjem ušao u hrvatskologoljski književni korpus, zabilježen je jedino u *Akademijinu zborniku*³¹ ili *Antoninu* (sign. *IV a 48*), hrvatskologoljskom tekstu iz 15. stoljeća (Štefanić 1970: 23–28). Iako vrlo kratak i nejasan odlomak bi pripadao opisu feniksa iz neke nama nepoznate zbirke priča ili čak bestijarija³² (Kapetanović 2004: 57; Zaradija Kiš 2008: 133):

³⁰ Usp. talijanski tekst *Fiore di virtù. Testo di lingua ridotto a corretta lezione* iz 14. stoljeća kojega je priredio Agenore Gelli u Firenci 1856. godine, a izdao Felice Le Monnier. Upornost – *costanza* – je opisana u 27. kapitulu (str. 78–79).

https://books.google.hr/books?id=tjASAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (pristup 29. 5. 2020).

³¹ Riječ je o zborniku duhovnoga štiva, kojega je Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889), hrvatski povjesničar, književnik i utemeljitelj arheoloških znanosti, pronašao na otoku Krku, odakle je rukopis dopremljen u ondašnju Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (danas HAZU) (Štefanić 1970: 28).

³² Važno je imati na umu da hrvatskologoljska srednjovjekovna književna baština ne poznaje *Bestijarij* kao književnu zbirku o životinjama, već samo prijevode njegov-

[kapitul o **pin**]ikosê **Pinikos'** ima ·b· (= 2) krili vzemlet bo ta pečat' g(ospod)a našega is(u)h(rst)a snide bo s nebes' na zemlju obê krilê imêe vojn' dobrih' Ta reče učenje blagih' da i mi k nemu pri(?)a(?) cimo naše molitve vzdajuče duševno žitiem' dobrim · (fol. 89v (98v))

Na hrvatskoglagoljskom književnom prostoru o mitskom feniksu se ne zna mnogo.³³ Zato se njegova rijetka pojavnost jezično prilagođava literarnom prostoru u koji je feniks ušao najvjerojatnije putem prijevoda apokrifnih priča. Tako se feniks u *Varuhovu viđenju*,³⁴ u kojemu je on najbolje utjelovljenje purpura i svih njegovih nijansi, u hrvatskoglagoljskoj varijanti (Štefanić 1969: 185–190; Hercigonja 2004: 281–320) pojavljuje kao *puniza*: φοῖνιξ / *phoenix* > *funiksъ*, *funizъ*, *puniza* (Kulik 2010: 227–229). Zoonim je dva puta zabilježen samo u tekstu *Varuhova viđenja* (fol. 230a–233b) (Hercigonja 2004: 281; usp. Gaylord 1987: 105) u *Petrisovu zborniku*³⁵ iz 1468. godine:

---

ih dijelova unutar različitih književnih izričaja poput propovijedi, egzempla i sl. (Kapetanović 2004: 47–63; Zaradija Kiš 2008: 117–140; Radošević 2019: 231–234). Premda bestijarij kao književna vrsta obilježava vrijeme od 12. do 16. stoljeća, razvoj glagoljaške književnosti koji pripada istom dobu ne poznaje njegov cjelovit prijevod. Prilagođavanje zapadnoeuropskih književnih dosega hrvatskom autohtonom izričaju kao da ne prihvaća Bestijarij. Razlog tomu valja tražiti u apokrifnim konotacijama i ranijim zabranama ovakve vrste pisane riječi koja bi mogla pomagati jačanju heretičkoga stava prema glagoljaštvu, posebice u 13. stoljeću kad je valjalo dokazivati legalitet glagoljice i staroslavenskoga jezika. Vjerojatno zato i nedostaje Bestijarij u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu. No on zasigurno nije bio nepoznat s obzirom na poznate nam zabilježene fragmente.

³³ Uz to valja imati na umu da se zoonimske feniksove varijante kao *feniča*, *fenica*, *fenic* na hrvatskom književnom prostoru pojavljuje tek od 16/17. stoljeća i to u dubrovačkih pisaca Šiška Menčetića (1457–1527), Petra Kanavelića (1637–1719), Ignjata Đurđevića (1675–1737), te u franjevca Mihovila Radnića (1636–1707) i dr. (RJAZU 1887–1891: 48). U Mikaljinu *Blagu jezika slovinskoga* zabilježeno je: *feniža* (*fenisgja*), *ptica jedina na svitu* – *fenice* (Mikalja 1649: 110; 2011: 87). Stoljeće poslije u Belostenčevu *Gazophylacijumu* zapisano je: *foenix*, *rayszka pticza jedna na szvetu* (Belostenec [1740] 1972: 574). Valja istaknuti da smo u RJAZU dio III, str. 48 primijetili zasebnu natuknicu *fenežija* uz koju čitamo sljedeće objašnjenje: „Samo u Bjelostenčevu rječniku pisac je po svoj prilici krivo pročitao riječ feniža ('fenisgja') u Mikaljinu rječniku.” Uvidom u Belostenčev *Gazophylacijum* nismo pronašli navedeni oblik fenižija pa je stoga nepoznato odakle je ta varijanta dospjela u RJAZU.

³⁴ O duhovnim i misaonim ishodištima srednjovjekovnih vizija te njihovim poetičkim i žanrovskim značajkama v. Dürriegl 2016.

³⁵ *Petrisov zbornik* je najreprezentativniji kodeks zborničke književnosti mlađega tipa (Hercigonja 1975: 198–209). Čuva se u Zagrebu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (sign. R 4001) (usp. Zaradija Kiš, Šimić 2020: 63–64).

[...] i p'tica preveika puniza prêdblêtaše vapiûççi krilaûçi perьma svoima ot vstoka slnca do zapada (fol. 232a/59–61)

[...] I rêh kako ime ima siê ptica · I r(e)če mi ime es(ть) ei puniza (fol. 232a/75–76)

Na temelju tri navedene varijante feniksa koje su sačuvane u odlomcima iz starije hrvatske književnosti razvidne su rodne dvojbe oko nepoznata mitskoga bića: muški rod **pinikosъ** (*Akademijin zbornik*, sign. IV a 48) i ženski rod **puniza** (*Petrisov zbornik*, sign. R 4001), oba iz 15. stoljeća, te srednji rod **peniče** (*Libro*) iz 16. stoljeća.

Premda se u pretkršćanskoj povijesti bajoslovne ptice nije postavljalo pitanje roda, feniks se razumijevao kao jednospolno biće (Van den Broek 1972: 364–365). No već u prvim stoljećima kršćanstva postavlja se pitanje njegova rodnoga identiteta.³⁶ Tijekom stoljeća to će pitanje postati važna tema mnogih vrlo živih filozofsko-teoloških rasprava (Van den Broek 1972: 357–389; Lecocq 2013: 188–210).³⁷ Većinsko prihvaćanje feniksa kao muške ptice, rezultat je njegovih opisa u kojima dominiraju raskošne blistave boje od žarko crvene i zlatne do cijeloga spektra blistavih duginih boja, koje u prirodi imaju redovito mužjaci ptica s kojima se feniks najčešće uspoređuje, a to su: fazan, paun, orao pa čak i pijetao od kojega je feniks preuzeo krijestu (Lecocq 2013: 193). Ljepota je, dakle, bila ta čije je razumijevanje dominiralo u oblikovanju feniksove predodžbe. Ona je neuhvatljiva kao i izmaštana ptica, a njezino poimanje priziva zasljepujuće blještavilo okom neuhvatljivo.

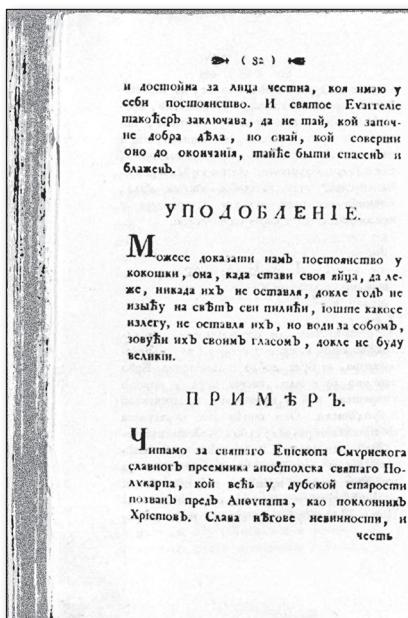
Od feniksa do kokoške u srpskoj inačici *Fiore di virtù*

Oslanjajući se na prijevode *Fiore di virtù* i razumijevanje upornosti kao „najsajnije” čovjekove vrline, predodžba feniksa u potpunosti joj odgovara. Međutim, novo vrijeme, jače zanimanje za prirodne znanosti i realnost svijeta koji okružuje čovjeka potiskuju daleke mitove, nastojeći ih zamijeniti stvarnošću. To je razvidno u novim prijevodima *Fiore di virtù*

³⁶ U legendi o feniksu metamorfoza ptice se predodžuje kao prijelaz iz istoga u isto gdje je dominantna problematika identiteta i jedinstva. U evoluciji mita feniksovo ponovno rađanje se događa bilo izravno truljenjem, uz pomoć crva ili iz vlastita pepela, a katkad i iz dva načina zajedno (usp. Tardieu 1973: 131).

³⁷ Ovom prigodom istaknula bih zanimljivost erotološke problematike na primjeru feniksa koji „predstavlja kulminaciju erotoloških implikacija” u poetskom stvaralaštvu Johna Milтона (1608–1674) (Bubanja 2011: 228–230).

<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=303&m=2#page/88/mode/2up> (pristup 21. 6. 2020)

čija se transformacija posebice tiče animalističkoga segmenta, odnosno mitskih „maglovitih” bića. U tom smislu posebnu pozornost valja obratiti na jedinstveni srpski prijevod *Fiore di virtù*,³⁸ koji je pod nazivom *Cvêť dobrodêteli*, uz pojašnjenje da je tekst preveden s grčkoga jezika na *slaveno-serbskij*,³⁹ priredio i tiskao u Budimu 1800. godine Vićentije Rakić (1750–1818), pisac, prevoditelj i srpski prosvjetitelj. Odlomak koji nas zanima nalazi se na 82. stranici *Cvêta dobrodêteli*

i pripada 32. poglavlju onaslovljenom *O postojanstvê*. Animalistička usporedba, odnosno *upodoblenie* glasi:⁴⁰

Može se dokazati namъ postojanstvo u kokoški, ona, kada stavi svoja êjca, da leže, nikada ihъ ne ostavlê, dokle godъ ne izyđu na svêť svi pilići, i ošte kako se izlegu, ne ostavlê ihъ, no vodi za sobomъ, zovući ihъ svojimъ glasomъ, dokle ne budu velikii.

Srpski se prijevod u potpunosti razlikuje od razmatranoga hrvatskoga, odnosno talijanskoga pa je i animalistička usporedba potpuno različita. Upornost je tako umjesto feniksom, koji je asocijacija neuhvatljivosti i nematerijalnosti, predočena kokoškom,⁴¹ odnosno životinjom

³⁸ Samo dva tiskana primjerka iz 19. stoljeća čuvaju se, jedan u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu, a drugi u Biblioteci Matice srpske u Novom Sadu.

³⁹ Profesor Željko Đurić pretpostavlja da je jedno od izdanja prvoga dvojezičnog grčko-talijanskog izdanja iz 1755. godine, koje je bilo pretiskivano više puta, bilo predloškom srpskomu izdanju (Đurić 2012: 33).

⁴⁰ U transkripciji ćirilskoga teksta u latinički koristili smo se ustaljenim transkripcijskim / transliteracijskim sustavom za transliteraciju hrvatskoglagoljskih tekstova. Posebne ćirilске znakove transkribirali smo na sljedeći način: ѣ [je], я [ja] = ê; ї = î; й = j; ѣ = ć, đ; ы = y; „jor” = ѣ.

⁴¹ Imenica je praslavenskoga porijekla kao što je i većina zoonima u hrvatskostarostavenskoj građi (Šimić, Zaradija Kiš 2017: 136). Imenica *kokoška* s nastavkom *-ka*

iz čovjekove svakodnevice bez jače povijesne simbolike. O strukturnoj različitosti između prvotnih talijanskih izdanja i mnogo kasnijih dvojezičnih grčko-talijanskih i mlađih talijanskih izdanja, posebice onih iz 18. i 19. stoljeća,⁴² osnovne napomene je priopćio Željko Đurić, ističući pritom zanimljivost „da su neke priče o životinjama iz izvornog teksta zamjenjivane drugim” (Đurić 2012: 35), no ne upuštajući se u razloge promjena vrsta životinja koje predočuju ljudske mane i vrline. Od ukupno 36 poglavlja, odnosno spomenutih vrsta životinja, samo je jedanaest životinja iz prvotne starije verzije „dobilo prolaz” u nove prijevode, tj. 25 je novih životinja kojima su se usporedile ljudske mane i vrline. Te nove interpretativne promjene usmjerene na animalističke predodžbe mana i vrlina nemaju samo za cilj istaknuti iskonsku polazišnu moralno-didaktičku komponentu *Fiore di virtù*, već pojačavaju realnost i humorističnost u kritiziranju ljudskih mana i vrlina koja nije bila uvijek vidljiva u iskonskom tekstu, a sada je prizemnija i razumljivija.

Tijekom 18. i 19. stoljeća *Fiore di virtù* se percipira na drugačiji način, koji se možda i najbolje očituje u animalističkim odlomcima u kojima se češće pojavljuju domaće, čovjeku „prisnije” životinje (npr. ovca, mačka, kokoš, pas), ali i egzotične koje su u to doba bile „u modi” (npr. majmun, krokodil, slon, tigar). Zanimljivo je da se mitološka komponenta djela prisutna u starijim izdanjima koja je sastavni dio srednjovjekovnoga kršćanskoga poimanja svijeta i Prirode. Tako je surovost nepojmljivoga baziliska zamijenio tigar, a neobuzdanost neuhvatljiva jednoroga majmun, dok je za nepravdu vruga zamijenio vuk, a upornost predočenu feniksom zamijenila je kokoš. Valja istaknuti da su upravo mitske životinje, kao odrazi dalekih pretkršćanskih civilizacija snažno obilježavale srednjovjekovni kršćanski svjetonazor, promičući bogobožnost i strah Božji. Novo vrijeme pak donosi nove nazore na svijet, nova znanja o čovjeku i Prirodi, što se jasno odražava u novim, a ujedno i posljednjim izdanjima *Fiore di virtù*. Ona pokazuju koliko je djelo s jedne strane još uvijek bilo aktualno po svojoj edukacijskoj namjeri, ali isto tako koliko

---

jače ističe ženski rod imenice koja se njime odvaja od oblika *kokoš*, koji pak u nekim južnoslavenskim posuđenicama ima značenje pijetla (rum. *cocoș*, mađ. *kakas*) (Skok 1972: 121).

⁴² U istraživanju smo se koristili grčko-talijanskim prijevodom *Άνθος των χαρίτων / Anthos ton hariton* tiskanim u Veneciji 1830. godine. Riječ je o dvojezičnom pretisku prijevoda iz 1755. godine koji je u proširenom izdanju tiskan 1812. godine i doživio nekoliko izdanja tijekom narednih godina 19. stoljeća. Izdanje iz 1830. godine priredio je Francesco Andreola (Zaradija Kiš, Šimić 2020: 42–44). Usp. <http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/1/c/4/metadata-39-0000248.tkl> (pristup 6. 5. 2020).

je bilo „zastarjelo” s obzirom na nova znanja, prirodoslovne spoznaje i kršćansku moralnost, što je najočitiije u animalističkim usporednicama.

Za usporedbu donosimo listu životinja u starijoj varijanti *Fiore di virtù* prema sačuvanim izvorima iz starije hrvatske književnosti⁴³ i animalističke preinake prema srpskom (grčko-talijanskom) prijevodu koje smo označili boldom.

1	<i>lûbavъ</i> božiê: Božja ljubav	–	<i>kaladrinъ</i> /ševa/; <i>cerva koi svilu rađa</i> (=dudov svilac) (<i>lûbavъ</i> voobče)
2	<i>zavidočъ</i> : zavist, ljubomora	–	<i>kanušina</i> /lunja/; <i>zvêrъ četveronoga, velika kao edna lenština no izpošta iz sebe zlyj smradъ i zato zove se smradlivica</i> (<i>zavistъ</i>)
3	<i>veselie</i> : veselje, radost	–	<i>petehъ</i> /rijetao/; <i>petao</i> (<i>veselie</i> ili <i>radostъ</i>)
4	<i>žalostъ</i> : žalost, tuga	–	<i>kavranъ</i> /gavran/; <i>Makagonъ koe nêkij malij majmunъ (obezêna) koe neprestano plače</i> (<i>pečalъ</i>)
5	<i>mirъ</i> : mir / miroljubivost	–	<i>kašturanъ</i> /dabar/; <i>ovca</i> (<i>mirъ</i>)
6	<i>gnêvъ</i> : gnjev, ljutnja, srdžba / gnjevnost, srditost	–	<i>medvêdъ</i> /medvjed/; <i>medvedъ</i> (<i>gnêvъ</i>)
7	<i>umilenie</i> : milosrđe / milosrdnost	–	<i>laupara</i> /pupavac/; <i>mačka</i> (<i>milosrdie</i>)
8	<i>tvrdostъ</i> : okrutnost, surovost, nemilosrdnost	–	<i>basiliskъ</i> /bazilisk/; <i>tigarъ</i> (<i>žestokostъ</i> ili <i>lûtostъ</i>)
9	<i>prostranostъ</i> : darežljivost, plemenitost	–	<i>orъbъ</i> /orao/; <i>oralъ</i> (<i>velikodušie</i>)
10	<i>svobodnostъ</i> : slobodnost, nesputanost	–	<i>hrtъ</i> (<i>samo u sr.</i>)
11	<i>skarъsostъ</i> : škrtost, pohlepnost	–	<i>žaba krastava</i> /krastača/; <i>žaba koê živi na suhu u zemli i pita se samomъ zemljomъ</i> (<i>srebrlûbie</i>)
12	<i>pokazanie</i> : poučavanje, prekoravanje	–	<i>vъkъ</i> /vuk/; <i>odnosi se na dëcu</i> (<i>pravlenie</i> ili <i>nakazanie</i>)
13	<i>lastivostъ</i> : laskanje, iskušenje / laskavost	–	<i>vila morъska</i> /sirena/; <i>sirena</i> (<i>laskatelstvo</i>)

⁴³ Riječ je o prijevodima pojedinih poglavlja iz već spomenuta tri hrvatskoglagoljska zbornika iz 15. stoljeća (*Vinodolski zbornik*, *Petrisov zbornik*, *Ljubljanski zbornik*), dva iz 16. stoljeća (*Tkonski zbornik*, *Grškovičev zbornik*) i iz ćirilskoga *Libra* iz 1520. godine (Zaradija Kiš, Šimić 2020: 61–73).

14	<i>hantavostʹ</i> : nepromišljenost, bezumnost	–	<i>volʹ divi</i> /bivol/; rodʹ leptira koji naleću noćomʹ na sveću (bezumie)
15	<i>pravʹda</i> : pravda / pravednost	–	<i>pčela</i> /pčela/; volʹ (pravda)
16	<i>nepravʹda</i> : nepravda / nepravednost	–	<i>děvʹlʹ</i> /đavao/; vukʹ (nepravda)
17	<i>věra</i> : vjera / vjernost, ođanost, iskrenost	–	<i>gusʹ</i> /ždral/; pesʹ (věrnostʹ)
18	<i>nevěra</i> : nevjera / nevjernost, prevrtljivost	–	<i>lisʹ</i> /lisica/; delfin (prelestʹ)
19	<i>mudrostʹ</i> : mudrost, opreznost, razboritost	–	<i>mravʹ</i> /mrav/; mravʹ (razumnost)
20	<i>istina</i> : istina / istinoljubivost	–	<i>orebica</i> /jarebica/; patka (istina)
21	<i>lʹžʹ</i> : laž / lažljivost, licemjernost	–	<i>krʹtʹ</i> /krtica/; noćna sova (lažʹ)
22	<i>moćnostʹ</i> : snaga / hrabrost, jakost	–	<i>lʹvʹ</i> /lav/; lavʹ (mužestvo)
23	<i>strahʹ</i> : strah / strašljivost, plašljivost	–	<i>zaesʹ, zecʹ</i> /zec/; zecʹ (strahʹ)
24	<i>taća (tašta) slava</i> : taština / hvalisavost	–	<i>pravunʹ</i> /praun/; pavo (tćeslavie)
25	<i>nastoěnie</i> : upornost, ustrajnost	–	<i>peniće</i> /feniks/; kokošʹ
26	<i>nenastoěnie</i> : nestabilnost, nedosljednost	–	<i>čavka</i> /lastavica/; lastavica (nepostoěnstvo)
27	<i>spoznanie</i> : razboritost, trezvenost	–	<i>kamelʹ</i> /deva/ (<u>samo u hr.</u>)
28	<i>dobronravie</i> : dobronamjernost	–	pesʹ lovčii / lovački pas (<u>samo u sr.</u>)
29	<i>nespoznanie</i> : neznanje / neobuzdanost	–	<i>leunkornʹ</i> /jednorog/; majmun / obezěna
30	<i>umilenstvo</i> : poniznost, skromnost, pokornost	–	<i>agnʹsʹ</i> /janje/; slonʹ (smirenie)
31	<i>oholastʹ</i> : oholost, bahatost, arogantnost	–	<i>sokolʹ</i> /sokol/; ěstrebʹ (gordostʹ)
32	<i>zahunutie</i> : suzdržanost, strpljivost	–	<i>poslenikʹ divi</i> /divlji magarac/; kamila (vozdržanie)
33	<i>grʹlo (garlo)</i> : proždrljivost, pohlepnost	–	<i>orʹlʹ</i> (<i>poždaralacʹ</i>) /orao strvinar, kostoberina/; krokodil (gortanoběsie)

34	<i>čistoća</i> : čistoća / čednost, nevinost	–	<i>grblica (garlica) /grlica/; golubъ (cělomudrie)</i>
35	<i>grêhъ puteni</i> : bludnost, požuda, strast	–	<i>lilikъ /šišmiš/; zecъ morski (raskoъъ)</i>
36	<i>azlogъ aliti mēra (miera)</i> : umjerenost	–	<i>armelinъ /hermelin, samur/; armelin (umērenostъ)</i>

Zaključna misao

Razmišljanja o feniksu vodila su me kroz daleke prostore mitskih slojevitosti oblikovanja bajoslovne ptice na čijim se predodžbama razvijala simbolika svijeta, kršćanska duhovnost te razumijevanje čovjeka i njegove naravi – mana i vrlina. Od svih spomenutih u p o r n o s t je najistaknutija pronositeljica prosperiteta budućnosti. Izgrađeni bogobožan stav prema nadnaravnom biću tisućljećima je okupirao maštovite predodžbe feniksa u kojima je čovjek vječno tragao za vlastitim kvalitetama ili opravdavao sebe u razumijevanju svojih mana.

Feniks kao predodžba upornosti, jedne od najcjenjenijih ljudskih vrlina, uzdiže čovjeka u spoznajne visine samoga sebe, ali i drugih koji ga okružuju, izgrađuju i nadopunjuju. U tim spoznajnim visinama vlastitih htijenja upoznala sam dragu Mirjanu Detelić, otkrila njezine težnje, nadahnuća, fascinantnost životinjskim svijetom i nadasve upornost, kojom je ostvarivala zadane ciljeve. To me je nadahnulo za dublja promišljanja o upornosti i o samoj sebi, a posebice za ovaj rad na čemu ću joj vječno biti zahvalna.

Hvala Ti, Mirjana, što sam doživjela feniksa!

Literatura

- Barnaud, Jean-François. „Un exemple de l'influence latine sur la poésie vieil-anglais: le *Carmen de ave phoenice* et le *Phénix* vieil-anglais.” *Bulletin des Anglicistes Médiévistes* 59 (2001): 1–14.
- Bellosztenecz, Joannis. *Gazophylacium. I. knjiga*. Zagreb: Liber i Mladost, 1972 [1740].
- Belova, Olga. *Slavjanskij bestiarij*. Moskva: Indrik, 2001.
- Blake, N. F. (ed.). *The Phoenix*. Exeter: University of Exeter Press, 1990.
- Broek Van den, Roelof. *The Myth of the Phoenix: According to Classical and Early Christian Traditions*. Leiden: E. J. Brill, 1971.
- Bubanja, Nikola. „Erotološki avijarij Džona Miltona: erotološka značenja slavuja, kormorana i feniksa.” *Ptice: književnost, kultura. Liceum 14*. Dragan Bošković, Mirjana Detelić (ur.). Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU – Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu, 2011. 219–232.
- Charbonneau-Lassay, Louis. *Le bestiaire du Christ*. Paris: Albin Michel, 2006.
- Diény, Jean-Pierre. „Le Fenghuang et le phénix.” *Cahiers d'Extrême-Asie* 5/5 (1989): 1–13.
- Dulaey, Martine. „Le phénix dans l'iconographie des premiers siècles chrétiens.” *Le phénix et son autre. Poétique d'un mythe des origines au XVIe siècle*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2013. 91–118.
- Dürriegl, Marija-Ana. *Eshatološke vizije u hrvatskoglajolskoj književnosti. Poetičke i žanrovske značajke*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016.
- Đurić, Željko. „Zaboravljene knjige: *Fiore di virtù* u prijevodu Vićentija Rakića.” *Pri-lozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 78 (2012): 29–40.
- Franco, Isabelle. *Mythes et Dieux: Le souffle du Soleil*. Paris: Pygmalion, 2008.
- Gabrić-Bagarić, Darija. „*Fiore di virtù* u hrvatskoj književnosti: tradicija i inovacije.” *Knjige poštujući, knjigami poštovan. Zbornik o 70. rođendanu Josipa Bratulića*. Davor Dukić, Mateo Žagar (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 2010. 239–254.
- Gaylord, Harry. „Redactional elements behind tre Petrisov zbornik of III Baruch.” *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 37 (1987): 91–115.
- Goldwasser, Orly. „'Itn – the Golden Egg’ (CTIV 292b – [B9C^a]). *Essays on ancient Egypt in honour of Herman te Velde*. Jacobus Van Dijk (ed.). Groningen: STYX Publication, 1997. 79–84.
- Gosserez, Laurence. „Le phénix coloré (d'Hérodote à Ambroise de Milan)”. *Bulletin de l'association Guillaume Budé* 1 (2007): 94–117.
- Gosserez, Laurence (ed.). *Le phénix et son autre: poétique d'un mythe des origines au XVIe siècle*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2013.
- Gosserez, Laurence. „Le phénix, le temps et l'éternité”. *Le phénix et son autre: poétique d'un mythe des origines au XVIe siècle*. Laurence Gosserez (ed.). Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2013. 21–45.

- Gosserez, Laurence. „Le phénix, exemple de résurrection dans l'apologétique”. *Le phénix et son autre: poétique d'un mythe des origines au XVIe siècle*. Laurence Gosserez (ed.). Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2013. 83–90.
- Gosserez, Laurence. „Le phénix de Lactance: naissance de l'élegie triomphale chrétienne”. *Le phénix et son autre: poétique d'un mythe des origines au XVIe siècle*. Laurence Gosserez (ed.). Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2013. 119–146.
- Harris, Keith N. *The De Ave Phoenixe of Lactantius: a commentary and introduction*. MA Thesis. Vancouver: University of British Columbia Library, 1976. <https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubctheses/831/items/1.0094332> (posjet 30. 3. 2020).
- Hartley, John E. *The Book of Job*. Grand Rapids (Michigan): Eerdmans, 1988.
- Hercigonja, Eduard. *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti 2*. Zagreb: Liber, 1975.
- Hercigonja, Eduard. *Na temeljima hrvatske književne kulture*. Zagreb: Matica hrvatska, 2004.
- Hirtz, Miroslav. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva. Knjiga druga: Ptica (Aves)*. Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1938–1947.
- Hooper, Therese. *The Old English Phoenix: A Working Text with Glossary*. MA thesis at the College of Charleston, under the direction of Dr. Trish Ward, 2006. https://www.academia.edu/30686462/The_Old_English_Phoenix_A_Working_Text_with_Glossary (posjet 5. 5. 2020).
- Jagić, Vatroslav. „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa”. *Starine JAZU* 10 (1878): 81–156.
- Jambrešić, Andrija. *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples: in usum potissimum studiosae juventutis / digestum ab Andrea Jambressich* (pretisak). Zagreb: Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkoga instituta, 1992. [1742].
- Jedin, Hubert. *Velika povijest Crkve II*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1995.
- Kapetanović, Amir. „Tragovima srednjovjekovnoga bestijarija u Hrvata”. *Filologija* 42 (2004): 47–63.
- Knezović, Pavao. „Rimski pisci u Cvietu”. *Zborniku o Pavlu Posiloviću*. Pavao Knezović, Marinko Šišak, Milivoj Zenić (ur.). Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić”, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2001. 17–52.
- Kulik, Alexander. *3 Baruch. Greek-Slavonic Apocalypse of Baruch*. Berlin – New York: De Gruyter, 2010.
- Lecocq, Françoise. „Parfums et aromates dans le mythe du phénix”. *Liber aureus. Mélanges d'antiquité et de contemporanéité offerts à Nicole Fick*. Vol.2. Sylvie Laiganeau-Fontaine, Fabrice Poli (ed.). Nancy: A.D.R.A., 2012. 179–206.
- Lecocq, Françoise. „Le sexe incertain' du phénix: de la zoologie à la théologie”. *Le phénix et son autre: poétique d'un mythe des origines au XVIe siècle*. Laurence Gosserez (ed.). Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2013. 187–210.
- Lecocq, Françoise. „Loiseau Phénix de Lactance: variation et postérité (de Claudien au poème anglo-saxon médiéval The Phoenix)”. *La variation: l'aventure d'un prin-*

- cipe d'écriture, de l'Antiquité au XXIe siècle.* Hélène Vial (ed.). Paris: Classiques Garnier, 2014. 185–201.
- Lecocq, Françoise. „Y a-t-il un phénix dans la Bibli? À propos de *Job* 29, 18, de Tertullien (*De resurrectione carnis* 13, 2–3) et d'Ambroise (*De excessu fratris* 2, 59)”. *Kentron. Revue pluridisciplinaire du monde antique* 30 (2014): 55–82.
- Lévêque, Jean. *Job et son Dieu. Tome I. Essai d'égzégèse et de théologie biblique.* Paris: J. Gabalda et Cie Éditeurs, 1970.
- Mihaljević, Milan. *Slavenska poredbena gramatika. 1. dio.* Zagreb: Školska knjiga, 2002.
- Mikalja, Jakov. *Blago jezika slovinskoga 1649./1651. Transkripcija i leksikografska interpretacija.* Darija Gabrić-Bagarić, Marijana Horvat, Ivana Lovrić Jović, Sanja Perić Gavrančić (priř.). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011 [1649].
- Mimouni, Simon. *Les traditions anciennes sur la Dormition et l'Assomption de Marie: études littéraires, historiques et doctrinales.* Leiden: Brill, 2011.
- Quirke, Stephen. *Le culte de Rê – L'adoration du soleil dans l'Égypte ancienne.* Monaco: Édition du Rocher, 2004.
- Panić, Marija M. „Ptice francuskih srednjovekovnih bestijarijuma”. *Ptice: književnost, kultura. Liceum 14.* Dragan Bošković, Mirjana Detelić (ur.). Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU – Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu, 2011. 141–157.
- Pastoureau, Michel. *Bestiaire du Moyen Âge.* Paris: Seuil, 2011.
- Planche, Joseph. *Dictionnaire grec-français.* Paris: Le Normant, Imprimeur-Libraire, 1809. https://books.google.hr/books?id=AQZBAAAacAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (posjet 4. 2. 2020).
- Radošević, Andrea. „Simbolika ptica iz knjige prirode u *Tikveškom zborniku* i glagoljskim *Disipulima*”. *XLV međunarodna naučna konferencija na LI letna škola na međunarodniot seminar za makedonski jezik, literatura i kultura.* Skopje: Univerzitet „sv. Kiril i Metodij” – međnarodeni seminar za makedonski jezik, literatura i kultura, 2019. 231–247.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio III.* Pero Budmani (ur.). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1887–1891.
- Rešetar, Milan. *Dubrovački zbornik od god. 1520.* (Posebna izdanja, knjiga C, Filozofski i filološki spisi, knjiga 24). Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1933.
- Rex, Peter Edgar. *King of the English 959–75.* Stroud. Gloucestershire: Tempus Publishing, 2007.
- Scheid, John, Jesper Svenbro. *Le métier de Zeus: Mythe du tissage et du tissu dans le monde gréco-romain.* Paris: Errance, 2003.
- Seymour, Michael C. *Bartholomaeus Anglicus and his Encyclopedia.* Aldershot: Variorum, 1992.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Knj. I–II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1972.

- Šimić, Marinka, Antonija Zaradija Kiš. „Animalistički leksik u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu”. *Filologija* 69 (2017): 129–174.
- Štefanić, Vjekoslav. *Hrvatska književnost srednjega vijeka: od XII. do XVI. stoljeća*. Zagreb: Zora – Matica hrvatska, 1969.
- Štefanić, Vjekoslav. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije II*. Dio. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1970.
- Tardieu, Michel. „Pour un phénix gnostique?”. *Revue de l'histoire des religions* 183 (1973): 117–142.
- Terrien, Samuel. *Job: commentaire de l'Ancien testament XIII*. Neuchâtel: Delachaux & Niestlé, 1963.
- Van den Broek, Roel. *The Myth of the Phoenix according to Classical and Early Christian Tradition*. Leyde: Brill, 1972.
- Vidović Bolt, Ivana. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2011.
- Vidović Bolt, Ivana, Branka Barčot, Željka Fink-Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić i Ana Vasung. *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Zagreb: Školska knjiga, 2017.
- Virey, Philippe. *La religion de l'ancienne Égypte*. Paris: G. Beauchesne, 1910.
- Wilkinson, Richard. H. *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*. New York: Thames and Hudson, 2003.
- Zaradija Kiš, Antonija. *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska – Hrvatsko filološko društvo, 1997.
- Zaradija Kiš, Antonija. „Egzempli kao srednjovjekovni bestijarij: animalistički egzempli u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu”. *Vidjeti Ohrid*. Marko Samardžija (ur.). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada, 2008. 117–140.
- Zaradija Kiš, Antonija. „Animalističke predodžbe ljudske naravi: Cvěť vsake mudrosti u hrvatskoglagoljskom Vinodolskom zborniku”. *Od dvojbe do razdvojbe. Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri*. Petra Košutar, Mislav Kovačić (ur.). Zagreb: Ibis grafika, 2018. 477–498.
- Zaradija Kiš, Antonija, Marinka Šimić. *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj kroz narav životinjsku: studija, transliteracija, faksimil*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku – Staroslavenski institut, 2020.
- Zucker, Arnaud. *Physiologos. Le bestiaire des bestiaire*. Grenoble: Jérôme Million, 2005.

Antonija Zaradija Kiš

ABOUT PHOENIX AND HUMAN PERSISTENCE

S u m m a r y

Since ancient times, the mythological bird phoenix has been an important literary motif and an inspiration for research. After a brief historical-literary analysis of the phoenix motif, this paper focuses on its appearance in the Italian moral-didactic work *Fiore di Virtù*, that is, *The Flower of Virtue*, and its translation in Croatian Glagolitic Miscellanies of the 15th and 16th centuries, with a particular emphasis on the Cyrillic manuscript from Dubrovnik *Libro od mnogijeh razloga* (*The Book of Many Issues*) from 1520. The *Book* contains the only surviving chapter of the *Flower*, in which human persistence is compared to the phoenix, the mythical being in the focus of our research.

The paper also discusses the three recorded versions of the name phoenix in the broader corpus of Croatian Glagolitic literature, which shows how the term phoenix was adapted to the Croatian folk expression. Based on the research guidelines on persistence from the *Book*, at the end we look into the unique Serbian and the most recent Slavic translation of *Fiore di Virtù* titled *Cvêtb̃ dobrodêteli* from 1800, with particular emphasis on the changes in the zoonym terminology, which reflect the more recent Greek and Italian translations from the 18th century that the Serbian translation was based on.